

Creation of Social Capital: The Effects of Public School Choice // *American Political Science Review*. – 1997. **22**. *Ostrom E*, Constituting Social Capital and Collective Action [Електронний ресурс] / *Journal of Theoretical Politics*, 1994. – Режим доступу: <http://jtp.sagepub.com/content/6/4/527>. **23**. *Falk I. and Kilpatrick S*. What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community // *Sociologia Ruralis*, 40: 87–110. doi: 10.1111/1467-9523.00133, 2000. **24**. *Wai F. Lam*. Institutional design of public agencies and coproduction: A study of irrigation associations in Taiwan // *Original Research Article, World Development*, Volume 24, Issue 6 – June 1996. **25**. *Sabel CF*. Learning by monitoring: The institutions of economic development, in Smelser and Swedverd” (ed.) // *Handbook of Economic Sociology*. – Princeton, USA: Princeton University Press. – 1994.

УДК 321.7

І. С. ЧИЖ

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджуються проблеми і виклики, пов'язані з формуванням інформаційного та громадянського суспільства, в контексті забезпечення конституційного права на поширення інформації.

Ключові слова: інформаційне суспільство, громадянське суспільство, інформаційна політика, конституційні інформаційні права.

Чиж І. С. Конституционно-правовые основы обеспечения права на распространение информации в процессе формирования информационного и гражданского общества

Исследуются проблемы и вызовы, возникающие в связи с формированием информационного и гражданского общества в контексте обеспечения конституционного права на распространение информации.

Ключевые слова: информационное общество, гражданское общество, информационная политика, конституционные информационные права.

Chizh I. S. Constitutional and legal framework to ensure the right to disseminate information in the process of formation of the information and civil society

The article is devoted to the research of problems and calls, which occur due to the formation of the informational and public society, in the context of constitutional rights, which are based on the expansion of information.

Key words: informational society, civil society, informational policy, public constitutional rights.

Результатом інформаційної революції, яка відбулася наприкінці минулого століття, стає формування у XXI столітті суспільства нового типу – інформаційного, яке для одних країн уже стало доканоною реальністю, а для інших – орієнтиром розвитку. Шлях до інформаційного суспільства – це шлях у майбутнє людської цивілізації. Саме це фіксує «Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства», підписана керівниками семи розвинених країн і Росії¹.

© ЧИЖ Іван Сергійович – здобувач відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

«Декларацію принципів» та «План дій», що формують стратегію розвитку інформаційного суспільства на державному, регіональному та глобальному рівнях було підписано лідерами 160 країн на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства (ВСІС) ще у грудні 2003 року. Це стало відправною точкою у розробці та реалізації національних стратегій розвитку інформаційного суспільства².

Якщо говорити дуже загально, то інформаційне суспільство – це об'єктивно зумовлений ступінь суспільного розвитку, за якого діяльність людей ґрунтується на використанні послуг, що надаються шляхом застосування інформаційних технологій та технологій зв'язку. Так само, як індустріальне суспільство приходить на зміну аграрному, а постіндустріальне – на зміну індустріальному, інформаційне суспільство, на думку науковців, є наступною після постіндустріальної фазою розвитку людства.

Основною метою державної політики у становленні інформаційного суспільства стає створення умов для підвищення рівня інформаційного забезпечення особи та суспільства; інформаційно-телекомунікаційні технології використовуються для розвитку освіти, охорони здоров'я, науки, культури та інших суспільних сфер, у діяльності суб'єктів господарювання, функціонуванні й розвитку інформаційної інфраструктури.

Подальша розбудова інформаційного суспільства шляхом розвитку інформаційних технологій та інфраструктури телекомунікацій, забезпечення доступу до національних інформаційних ресурсів і ресурсів глобальних комп'ютерних мереж веде до завершення формування його інституційної та організаційної основи. Вона, в свою чергу, створює умови для функціонування галузі споживання інформації. Йдеться, власне, про реалізацію людського права на пошук, отримання, передачу та використання інформації, зафіксованого в Загальній декларації прав людини та в Конституції України.

Безперечним тут є той факт, що у ХХІ ст. суспільний поступ визначатиметься розвитком інформаційно-комунікативних технологій, які стимулюють розвиток економіки та є важливим чинником становлення глобального інформаційного простору. Спроможність країни до входження в нього через дотримання норм міжнародного «Положення про підвалини створення інформаційного суспільства» визначають за багатьма параметрами.

Сюди належить наявність національної політики щодо процесів глобалізації та інформатизації, наявність системи аналізу, оцінки та моніторингу розвинутих інфраструктур суспільства (фінансових, управлінських, інвестиційних, освітніх, торговельних тощо), поширення технологічної грамотності, відповідне законодавче забезпечення регулювання нових форм соціальних відносин, належний рівень матеріально-технічного супроводу процесів інформатизації та ін.

Потужний вплив інформаційно-комунікативних технологій надалі моделюватиме взаємини між людьми і в Україні, справляючи вирішальний вплив на взаємодію держави з інститутами громадянського суспільства. Україна, без сумніву, має бути активною учасницею інтеграційних світових процесів, що відкриває нам доступ до новітніх інформаційних технологій і ресурсів. Це також сприятиме задоволенню соціальних та особистісних потреб українців у інформаційних продуктах та послугах. З іншого боку, при цьому надзвичайно актуальним є завдання збереження власної ідентичності, забезпечення інформаційного суверенітету та національної безпеки держави.

Незважаючи на очевидні переваги інформаційного суспільства, не слід закривати очі і на значні виклики та проблеми, зумовлені інформаційною революцією. Взяти хоча б кілька основних.

Аспект глобальний. Чи вдалося завдяки інформаційним технологіям розв'язати світову проблему рівності країн, регіонів чи навіть цілих континентів? Ні. Полюси різючі, розриви колосальні.

Соціальний аспект. Перше. ІТ, незважаючи на швидке оволодіння соціальною ареною, залишаються переважно технологією «комп'ютеризації індивідуума», фактором активного поширення персональних комп'ютерів.

Водночас нині не доводиться вести мову про системний і ефективний доступ до інформаційних ресурсів та технологічних послуг для цілих суспільств.

Друге. ІТ не тільки не стерли чи зміксували, а, навпаки, поглибили грані соціальної нерівності. Тільки влада та частина бізнесової і політичної еліти реалізовує переваги можливостей доступу до інформаційних та новітніх технологічних ресурсів на свою користь.

Етнокультурний аспект. Інформаційна нерівність зумовила експансію та появу новітніх форм культурної агресії щодо слабших країн з боку найбільш розвинених. Людству нав'язується споживацька ідеологія, активно любіюються інтереси транснаціональних корпорацій на шкоду національним виробникам. Стає реальною втрата національної етнокультурної та соціальної, мовної ідентичності. Деякі країни, які, по-суті, не мають серйозного культурного та історичного минулого, піднявшись на експлуатації світових ресурсів, намагаються позбавити історичної пам'яті та обрубити живильне культурне пракоріння цілі народи і нації. Україна – одна з перших країн, яка тотально «обробляється» «глобалізаційними стерилізаторами». І це – дуже небезпечний виклик.

Світ віртуальний, ілюзорний та «екранна» культура калічать молодь. Величезне море наростаючої різноманітної інформації збиває людей з орієнтирів, заводить у нетрі внаслідок своєрідної інформаційної «сусанінщини».

Правовий аспект. Нові технології дозволяють легко наповнювати інформацією мережі й так само легко, безперешкодно, мати доступ до будь-якої інформації. Дуже часто ця інформація є соціально та економічно шкідливою, несе загрози життю, здоров'ю, репутації людей. Виникає проблема правового регулювання, зокрема, мережі Internet, обмеження на поширення деякої інформації, захисту персональних даних, дотримання авторських прав і ще безліч правових проблем, пов'язаних із реалізацією права на поширення інформації та його обмеженнями.

Безпековий аспект. Кібершпигунство, масовий моніторинг внутрішніх і міжнародних комунікацій з боку спецслужб, перехоплення закритої і конфіденційної інформації, «інформаційні війни» проти конкурентів та економічні диверсії (здаймо хоча б горезвісну «кольчужну війну», у якій надзвичайно потерпіла Україна), – усе це реалії «інформаційної доби». І навіть приваблива теза про захист свобод і прав людини може обернутися проти самої людини.

Приміром, 30 травня 2002 року Європейський парламент голосував за нову Директиву ЄС про приватність в галузі телекомунікацій³. На зміну попередньої позиції (про захист персональних даних від 1997 року) ця Директива одночасно дозволяє країнам ЄС вимагати від Інтернет-провайдерів і телекомунікаційних компаній запису, систематизації і збереження комунікаційних даних своїх клієнтів («відомості про трафік»)⁴.

Фактично це означає, що всі користувачі нових комунікаційних технологій «де-факто» віднесені до категорії потенційно підозрюваних. А це – пряме порушення презумпції невинуватості й елементарних прав людини та наступ на конституційні права на поширення інформації і на охорону приватного життя, які зафіксовані у конституціях практично усіх країн.

І це було вчинено фактично в один час із скандально відомим розслідуванням спеціальною Комісією Європарламенту щодо системи «Ешелон»⁵, яка була створена у період «холодної війни» (1947 р.) урядами США, Великобританії, Канади, Австралії і Нової Зеландії підписанням «чотиристороннього» (Quadripartite) договору для скоординованої дії розвідок цих країн. З часом була створена величезна шпигунська мережа, здатна стежити за телекомунікаційними системами будь-якої країни. Опорною точкою у цій діяльності була база королівських ВВС Менвіс Хілл (Menwith Hill) на півночі Англії, обладнана більш як двома десятками станцій стеження і величезною кількістю комп'ютерного обладнання. А з появою цифрових технологій альянс отримав можливість вести спостереження і перехоплення у надзвичайно широких масштабах⁶.

Після слухань європарламентарії рекомендували громадянам Євросоюзу і компаніям вжити «заходів самозахисту» та підтримали подальший розвиток і використання в Європі криптографії для захисту комунікацій від електронного стеження.

Тим часом, ще у 1988 році Верховний Комісар ООН з прав людини чітко акцентував, що захист прав людини в галузі інформації і зв'язку поширюється на всі види комунікацій:

«Дотримання статті 17 вимагає, щоб цілісність і конфіденційність кореспонденції гарантувалася де-юре і де-факто. Кореспонденція повинна бути доставлена адресату не перехопленою, не відкритою і не прочитаною будь-яким іншим способом. Електронне чи інше стеження, перехоплення телефонних, телеграфних та інших видів зв'язку, прослуховування і запис на плівку розмов повинні бути заборонені»⁷.

Нагомість маємо безліч прикладів незахищеності людини та прямих посягань на її права. Це, на жаль, стосується усіх без винятку держав, і це є глобальною проблемою нинішнього часу.

Звичайно, ці та інші загрози вимагають не закритості, відгородження чи вибудовування якихось завіс або резервацій щодо глобального інформаційного простору, а, навпаки, активної позиції щодо просування національних інтересів, всебічного власного розвитку ІТ-технологій та повноцінної участі у формуванні цього інформаційного простору. Маємо демонструвати взірці правової культури і демократизму, покладаючи в основу основ права і свободи людини, в тому числі конституційне право на поширення інформації, а також на захист її честі, гідності, здоров'я і репутації.

По суті, формування інформаційного суспільства є певною тотожністю становленню суспільства громадянського. Адже без сучасних комунікацій, без відкритості та інформаційного взаємопроникнення неможливо забезпечити громадянський розвиток та утвердити демократичні традиції, подолати інформаційну нерівність. А без залучення громадян до глобальних інформаційних ресурсів неможливо вижити у сучасному світі, як і досягти конкретної спроможності держави. Для України це актуально особливо. Їй, як повітря, потрібна цілісна, сучасна, зорієнтована на перспективу і базована на конституційних заса-

дах забезпечення прав і свобод людини, зокрема й комплексу інформаційних прав, державна інформаційна політика. Ця політика є засобом і умовою розвитку громадянського суспільства, політичної системи держави, важливою передумовою діалогу держави і суспільства, влади і народу.

Що таке інформаційне суспільство? Це такий стан розвитку суспільних, передусім виробничих відносин, за яких основна частка валового продукту формується не у сфері матеріального виробництва, а у сфері створення і продажу наукових технологій, інформаційних продуктів, тобто є результатом інтелектуальної праці⁸.

Незважаючи на широке поширення терміна «інформаційне суспільство» учені й спеціалісти досі не дійшли єдиної думки в розумінні його основного змісту. Узагальнено це розуміння можна розділити на дві системні позиції:

– суспільство, у якому забезпечується «легкий і вільний доступ до інформації по всьому світу»;

– суспільство з такими продуктивними силами і виробничими відносинами, у якому «основним предметом праці більшості людей є інформація і знання, а знаряддям праці – інформаційні технології»⁹.

Україна, очевидно, перебуває лише на початку шляху до інформаційного суспільства. Ми можемо говорити більшою чи меншою мірою лише про доступ до інформації, інформаційне взаємопроникнення, і зовсім незначною – про суспільство із знаннями та інформацією як основним предметом праці та інформаційними технологіями, як знаряддям праці.

Якщо ми не хочемо назавжди відстати у своєму розвитку, ми зобов'язані формувати «вростати» в інформаційно-технологічні процеси. При цьому конституційно-правові засади права на поширення інформації мають бути у центрі усіх процесів щодо формування інформаційного та громадянського суспільства.

Право на інформацію за Конституцією України (ст. 34) включає в себе, по суті, декілька самостійних різновидів права: права на свободу думки і слова, право вільно виражати свої погляди і переконання, право вільно збирати, право зберігати, право використовувати і право поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Дослідники права на інформацію переважно трактують це як єдине право або, намагаючись торкнутися кожного різновиду, роблять це описово, з позиції коментування. Тим часом проблема ключового права – на поширення інформації, його конституційна природа, його місце і співвідношення з іншими в системі конституційних прав, його юридичний зміст та юридичні гарантії практично досі не досліджувалися.

Так само мало досліджувалася і проблема гарантій конституційного права на інформацію.

Тим часом навіть недавні події, пов'язані із спробою закриття файлообмінного сайту *ex.ua*, та наступний безпрецедентний хакерський напад на інформаційні ресурси найвищих державних інститутів України свідчать про серйозну правову нерегульованість проблеми поширення та захисту інформації.

Як відомо, об'єктом інформаційної політики є державне управління інформаційною сферою, системою засобів масової інформації і масової комунікації; інформаційні процеси, які впливають на стан суспільної свідомості та відображають і захищають права особистості, включаючи право на доступ та особливо на поширення інформації, інтереси суспільства і політику держави.

По суті, управління є не що інше, як інформаційний процес. Адже **управління** – це здатність біологічних і соціальних систем шляхом накопичення, перетворення і передачі **інформації** спрямовувати і коригувати різноманітні вияви їх внутрішньої і зовнішньої активності (фактично – управляти, значить, впливати через поширення інформації). У системі соціально-політичних відносин сучасного суспільства процеси масової комунікації (МК) є найважливішим засобом впливу суб'єкта на об'єкт і елементом реалізації державного управління.

Роль МК в суспільстві полягає у наданні можливостей здійснювати управляючий вплив на масову свідомість. Відомий російський учений, доктор соціологічних наук Є.П. Тавонін справедливо вказує на те, що «всі закони, укази, накази, постанови, розпорядження, а також усі ті відомості, які поширюються у суспільстві, являють собою інформаційний вплив на масову свідомість... Основною структурою, що реалізує цей вплив, є масова комунікація... Масова комунікація – система поширення інформації... з метою... активного впливу на уявлення, оцінки, думки і поведінку людей, на суспільну свідомість людей»¹⁰.

Інформаційна політика – це діяльність суб'єкта, спрямована на актуалізацію і реалізацію своїх інтересів у суспільстві через формування, перетворення, збереження і передачу усіх видів інформації. Інформаційна політика – особлива сфера життєдіяльності людей (політиків, учених, аналітиків, журналістів, читачів, слухачів та ін.), пов'язана з відтворенням і поширенням інформації, яка задовольняє інтереси соціальних груп та суспільних інститутів.

Предметом інформаційної політики є тенденції, закономірності розвитку інформаційної сфери, суспільних інформаційних відносин, інформаційних процесів, методи аналізу і прогнозування їхнього розвитку, виявлення ефекту й механізму впливу ЗМІ та масової комунікації на масову свідомість, громадянське суспільство і державу¹¹.

Україна, як суб'єкт міжнародних відносин, звісно, пройде свій шлях до відкритого інформаційного і водночас громадянського суспільства із потужними демократичними механізмами, що захищають права і свободи людини і громадянина. Конституційне право на поширення інформації у ряду інших інформаційних прав, зафіксованих в Основному Законі держави, має бути реалізоване сповна, а людина повинна отримати додаткові потужні стимули для свого розвитку і реалізації особистого потенціалу, як творця власної долі, будівничого вільної демократичної держави.

1. *Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні* /За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа – К.: Юридична думка, 2006. – С. 8. **2.** Там само. – С. 3. **3.** *Директива 2002/ЕС* Європейського парламенту і Ради стосовно обробки персональних даних і захисту приватності в секторі електронних комунікацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gilc.org/as_voted_2nd_read.html **4.** Там само. – Ст. 15(1). **5.** *Media Law Reporter* 2553, 438 U.S. 726, 57 l.Ed. 2d 1073 (1978), 21324 Fcc 2d 408 (1970) **6.** *Американська асоціація юристів.* Правова ініціатива в Центральній і Східній Європі. Сучасне право засобів масової інформації в США. Центр права і засобів масової інформації: Серія «Журналістика і право». Вип. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internews.ru/books/modern/48.html> **7.** *Уповноважений ООН з прав людини;* «Право на повагу особистого життя, сім'ї, житла і таємниці кореспонденції, а також на захист гідності і репутації» (стаття 17), ССРР загальний коментар 16, 8 квітня 1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unic.ru> **8.** *Манойло А.В.* Государственная информационная политика в особых условиях: Монография. – М.: МИФИ, 2003. – С.7. **9.** Там само. **10.** Там само. – С. 27-28. **11.** Там само. – С. 62.